

De geschiedenis van gedwongen arbeid in Nederlands-Indië

Leerlingen

internationaal instituut
voor sociale geschiedenis

Over dit lesmateriaal

Dit lesmateriaal is ontstaan uit een samenwerking tussen Paula van Rooij, didactisch auteur bij Van Rooij ONderWIJS, en Klaas Stutje, post-doc onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Het is gebaseerd op (archief)onderzoek van Klaas Stutje. Dit materiaal is vrij te gebruiken voor onderwijsdoeleinden en andere non-profit activiteiten. Voor overig gebruik berusten rechten bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: contact via klaas.stutje@iisg.nl of info@iisg.nl.

Inleiding: gedwongen arbeid in Indië na 1860

In de onderbouw heb je geleerd dat vooral de West-Indische Compagnie (opgericht in 1621) betrokken was bij slavenhandel in de tijd van regenten en vorsten (1600-1700). Europeanen haalden producten uit Azië, Afrika en Amerika, die ze vervolgens over de hele wereld verhandelden. Ook werden mensen uit Afrika als slaven naar Amerika verscheept en verkocht aan plantagehouders om daar het zware werk te doen.

Nieuw historisch onderzoek laat zien dat in dezelfde tijd ook in Azië onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht in 1602) slavernij veel voorkwam. Slaven werkten overal: van timmerplaatsen tot plantages, en van smederijen tot kleermakerswinkels. Zij werden als een soort bediende in huis gebruikt, deden zwaar werk in mijnen of werkten in het toegankelijk maken van afgelegen gebieden. Hierover is eerder lesmateriaal gemaakt dat gratis online beschikbaar is.

Het lespakket dat nu voor je ligt gaat vooral over andere vormen van gedwongen arbeid in Indonesië, toen een Nederlandse kolonie met de naam Nederlands-Indië. Deze speelden vooral na de afschaffing van de slavernij een belangrijke rol in de bloei van de (koloniale) economie. Je maakt er kennis mee aan de hand van de bronnen in dit boekje. Het gaat om de volgende vormen van werk onder dwang:

1. gedwongen arbeid in de tijd van het cultuurstelsel* (teeltdwang, corvee-arbeid en herendiensten). In de periode 1830-circa 1870 moesten boeren verplicht landbouwproducten voor de Europese markt verbouwen.
2. Contractarbeid, destijds 'koelie-arbeid'* genoemd: ongeschoolde arbeiders tekenden bewust of onbewust een contract waarna ze onder slechte omstandigheden aan het werk werden gezet en niet mochten weglopen.
3. dwangarbeid die als straf door een rechter werd opgelegd.

Daarnaast komen de volgende onderzoeksvragen in dit boekje aan de orde:

1. Hoe veranderde gedwongen arbeid in Indonesië na de afschaffing van de slavernij in 1860?
2. Hoe veranderde gedwongen arbeid in Indonesië onder invloed van de industrialisatie?
3. Hoe keken aanhangers van diverse politiek-maatschappelijke stromingen aan tegen dwangarbeid in Nederlands-Indië?

Behalve dat je in dit lespakket meer leert over gedwongen arbeid in het voormalige Nederlands-Indië, oefen je ook met vaardigheden rond historisch denken en redeneren die op het centraal eindexamen worden getoetst. Zo leer je bijvoorbeeld om bronvragen te beantwoorden. Ook oefen je met het vaststellen van de betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid van bronnen. Moeilijke woorden en begrippen met een sterretje (*) kun je opzoeken in de woordenlijst.

---

1 <https://socialhistory.org/nl/educatie/slavernij>

2 Slavernij in Indië werd afgeschaft in januari 1860. In Suriname gebeurde dat drie jaar later, op 1 juli 1863. Deze dag is in Suriname een nationale feestdag en wordt ook in Nederland ieder jaar gevierd.

Opdrachten

Bron 1 Een foto uit Nederlands-Indië van circa 1900-1926

Bron 2 Een familieportret geschilderd in Batavia (Nederlands-Indië) van 1665

Vraag 1

Hieronder staan zes vormen van werk en gedwongen arbeid. Zet deze zes vormen op chronologische volgorde (van vroeger naar later). Noteer alleen de cijfers.

1. De heloten* moeten in Sparta op akkers werken.
2. Een jongen moet van zijn ouders werken in een katoenfabriek in Twente.
3. Een Romeinse slaaf werkt in de keuken van een rijk gezin.
4. Een slaaf uit Afrika moet in Suriname op een suikerplantage werken.
5. Een vazal* moet van de koning vechten tijdens een veldtocht.
6. Een arbeider uit Bangladesh moet onder slechte omstandigheden werken aan een voetbalstadion in Qatar. Zijn paspoort is afgenomen en zijn salaris wordt ingehouden tot de baas tevreden is, dus hij kan geen ontslag nemen.

Vraag 2

Bestudeer bronnen 1 en 2. Op welke afbeelding zie je slaven? Leg je antwoord uit.

Van groot belang voor de Nederlandse economie was het succes van het systeem van gedwongen cultures* die gouverneur-generaal* Van den Bosch vanaf 1830 in Nederlands Oost-Indië introduceerde: het cultuurstelsel. De boeren werden verplicht om op een deel van hun landbouwgrond exportgewassen zoals koffie, suiker en indigo* te verbouwen en deze af te staan aan het gouvernement*, in ruil voor een bepaald plantloon dat mede gebruikt werd om de landrente te betalen. [...] Andere sociaal-politieke niveaus, de inlandse* elite en de Nederlandse ambtenaren, kregen bovendien een aandeel in de opbrengst van de cultures en hadden er bijgevolg alle belang bij de bevolking onder druk te zetten om aan hun verplichtingen te voldoen. [...] Dit systeem [...] was vrijwel onmiddellijk een succes. Dit succes kan in de eerste plaats afgelezen worden aan de enorme groei van de export van Indië: de export van suiker steeg van minder dan 7 duizend ton in 1830 naar bijna 62 duizend ton in 1840, de koffie-uitvoer nam in dezelfde jaren toe van 18 duizend ton naar 70 duizend ton, terwijl de export van indigo bijna vertienvoudigde.

Bron 3 Uit een geschiedenisboek

Mocht iemand vragen of de [Javaanse] landbouwer zelf een evenredige beloning krijgt dan moet ik hierop een ontkenkend antwoord geven. De [Nederlandse] regering verplicht hem op zijn grond te kweken wat zij wil, ze straft hem wanneer hij de oogst aan anderen verkoopt en de regering bepaalt de prijs die ze hem daarvoor betaalt. De kosten voor het vervoer naar Europa, door bemiddeling van de bevoorrechte Nederlandse Handelmaatschappij*, zijn hoog. De aan de [Javaanse leiders] gegeven premies verhogen bovendien de inkoopprijs, en omdat ten slotte de gehele zaak toch winstgevend moet zijn, kan deze winst niet anders worden gemaakt dan door aan de Javaan precies zoveel uit te betalen dat hij niet zal sterven van de honger, omdat dit de producerende kracht van de natie zou verminderen.

Bron 4 Een fragment uit de roman Max Havelaar (eerste druk 1860)

Vraag 3

Bestudeer bronnen 3 en 4 en beantwoord de volgende vragen:

- Leg in je eigen woorden uit hoe het cultuurstelsel* werkte en welk economisch gevolg het had voor Nederland?
- Noem een economisch gevolg van het invoeren van het cultuurstelsel voor de Javaanse leiders.
- Noem een economisch gevolg van het invoeren van het cultuurstelsel voor de Javaanse boeren.

Vraag 4

Gebruik bron 4 opnieuw.

Stel, je wilt een werkstuk schrijven over de voor- en nadelen van het cultuurstelsel voor de inwoners van Nederlands-Indië. Bron 4 is een fragment uit een roman die is geschreven door Eduard Douwes Dekker, een Nederlandse ambtenaar met veel lokale ervaring. Is deze bron volgens jou betrouwbaar? Geef een argument voor en tegen de betrouwbaarheid van de bron.

De werkmán mag zich van de onderneming, waar hij werkzaam is, niet verwijderen zonder schriftelijke toestemming, afgegeven door de [Nederlandse] ondernemer, zijn administrateur* of iemand die de ondernemer daartoe heeft aangesteld. Dat mag alleen op vrije dagen, en wanneer hij wegens slechte behandeling klachten tegen de werkgever of zijn personeel gaat uitbrengen. Hij is verplicht volgens afspraak zijn arbeid te verrichten, de hem door de werkgever of diens personeel gegeven bevelen trouw na te komen en in alles zich volgens zijn contract te gedragen.

Bron 5 Artikel 4 van de koelie-ordonnantie (1898)

Verzet, belediging of bedreiging tegen de werkgevers of hun personeel, rustverstoring, verregaande luiheid, dienstweigering, opruiing tot desertie* of tot dienstweigering, vechterij, dronkenschap en dergelijke vergrijpen tegen de goede orde, worden, gestraft met een geldboete van ten hoogst 25 gulden, of met tenarbeitsstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van ten hoogste twaalf dagen.

Bron 6 Artikel 10 van de koelie-ordonnantie (1898)

Vraag 5

Bronnen 5 en 6 komen uit de 'koelie-ordonnantie' van 1889, waarin de rechten en plichten van contractarbeiders en plantage-eigenaren waren vastgelegd.

- Leg met een bronelement uit hoe de verhouding tussen Nederlanders en contractarbeiders* was.
- Wat zegt deze gezagsverhouding over de manier waarop Nederlanders in deze tijd tegen contractarbeiders aankeken?

Jaar	Totale bevolking Nederlands-Indië	Veroordelingen tot gedwongen arbeid (totaal per jaar)				Personen in de gevangenis (dagelijks gemiddelde)	
		Korte straf (Tenaarbeidstelling)	Lange straf (Dwangarbeid)	Totaal	Aantal per 100.000	Totaal	Aantal per 100.000
1870	24.800.000	69.498	10.648	80.146	323	10.045	41
1880	29.200.000	82.334	22.269	104.603	358		
1885		100.015	11.773	111.788	356		
1890	33.600.000	175.561	9.725	185.286	551		
1900	38.000.000	275.000			[>724]		
1903				319.313	811	33.180	84
1910	45.800.000						
1920	53.600.000					57.006	106
1930	61.400.000					40.735	66

Bron 7 Veroordeelden tot gedwongen arbeid en gevangenisstraf in Nederlands-Indië (1870-1930)

Al in 1828 liet de regering weten dat het 'de expliciete wil van de koning was zo veel mogelijk gevangenen te veroordelen tot gedwongen arbeid en niet tot andere straffen. Zo kon de staat gebruikmaken van de arbeidskracht van criminelen.' Zelfs in 1905 benadrukte de Directeur van Justitie* nog dat het voor ambtenaren in Indië 'van het grootst mogelijke belang was om werk te kiezen dat leidt tot de hoogst mogelijke winst om zoveel mogelijk te compenseren voor de kosten van huisvesting, bewaking en eten die voor gevangenen moeten worden gemaakt.' Zo bezien is het niet verrassend dat gevangenen te werk werden gesteld in de belangrijkste sectoren van de koloniale economie en overheid.

Bron 8 Historicus Matthias van Rossum over dwangarbeid in Nederlands-Indië

Vraag 6

Bestudeer bronnen 7 en 8.

- Welke trend zie je in bron 7?
- Hoe verklaart historicus Van Rossum die trend in bron 8?

De gevangenis van Jogjakarta had meer dan 1000 gevangenen midden jaren 1920 en functioneerde als een leerfabriek. De centrale gevangenis van Cheribon was een textiel fabriek. De productiecapaciteit was toegenomen van 100 weefgetouwen in 1921 naar 212 weefgetouwen in 1926. De helft van de weefmachines werd aangedreven door een stoommachine, de andere helft met een elektrische motor. In de gevangenis zaten 900 personen, van wie er dagelijks 600 gedwongen moesten werken. Ze maakten jaarlijks 1,4 miljoen meter textiel, vaak gekleurd. Gevangenen werden gestimuleerd om de productie te verhogen. Als ze niet wilden meewerken werden ze apart gezet en moesten ze met een ouderwets handweefgetouw werken.

(...)

Naast de fabrieken in de gevangenis vestigde de koloniale regering een landbouwkolonie op het eiland Noesa Kambangan. In 1903 was het project begonnen als een ziekenhuis voor mensen met lepra. Al snel werd het omgevormd tot een rubberplantage waar gevangenen moesten werken. In 1922 werkten er al meer dan 3200 gevangenen die voornamelijk rubber moesten verzamelen en ander werk op de plantage verrichtten. In naastgelegen gevangenissen zaten kleinere groepen gevangenen vast. De belangrijkste strafinrichtingen waren Karang-Anjar (425 gevangenen) en Gligier (350 gevangenen).

Bron 9 Historicus Matthias van Rossum over werk in Indische gevangenissen

Vraag 7

Gebruik bron 9.

Leg met een voorbeeld uit dat de Industriële Revolutie niet alleen in Europa gevolgen had, maar ook de aard van koloniale arbeid en het imperialisme in Nederlands-Indië veranderde.

Het wetboek van strafrecht in Nederlands-Indië deelde mensen in drie wettelijke categorieën in:

- 1. Europeanen*
- 2. Inlanders**
- 3. Vreemde [buitenlandse] oosterlingen [bijvoorbeeld Chinezen en Arabieren]*

Vanaf de vroegmoderne tijd werden 'inlanders' nauwelijks veroordeeld tot een gevangenisstraf of boete. Lijfstraffen waren in 1866 afgestraft, maar niet in gevangenissen en het leger. Het gevolg hiervan was dat de grote meerderheid van de veroordeelden werd veroordeeld tot werk in lokale 'publieke werken', waaronder de aanleg en het onderhoud van wegen en irrigatiewerken, het onderhoud van overheidsgebouwen en -terreinen, of het ophalen van vuilnis. Mensen die waren veroordeeld tot langere straffen werden naar de Ombilin kolenmijnen op Sumatra gestuurd of moesten bagage dragen tijdens militaire expedities. De verrichtte arbeid was op twee manieren gratis: de veroordeelden ontvingen geen loon en het Departement van Justitie* ontving geen compensatie voor de arbeidskracht die ze leverden aan andere overheidsdepartementen. Voor het Departement van Justitie had dat twee onwenselijke gevolgen. Niet alleen was het toezicht op lokale veroordeelden slecht georganiseerd en 'lummelden veel veroordeelden maar wat rond', ook verspilden de andere departementen waardevolle arbeidskracht doordat ze geen prikkel hadden om het werk efficiënter te organiseren.

Bron 10 Historicus Klaas Stutje over dwangarbeid in Nederlands-Indië

Vraag 8

Gebruik bron 10.

- Welke straf kregen 'inlanders' vaak voor 1866?
- Welke straf kregen 'inlanders' vaak na 1866?
- Op basis waarvan werd de zwaarte van de straf bepaald?
- Welk gewenst gevolg had de inzet van dwangarbeid door gevangenen voor de koloniale overheid?
- En welke ongewenste gevolgen?

Bron 11: Foto's van Noesa Kambangan en van rubbertap

Voor men plantages kon aanleggen moest eerst het oerwoud op Noesa Kambangan worden gekapt.

De rubberfabriek in Djoembleng op Noesa Kambangan

Om vloeibare rubber te verkrijgen werd er een snee in de stam van de rubberboom gesneden waarna de rubber als sap uit de boomstam druppelde

Het eiland Noesa Kambangan bestaat uit de volgende kampen:

- 1. Gladagan en Karang Anjar - het westelijke deel van het eiland. Hier moesten gevangenen het regenwoud kappen en rubberbomen planten*
- 2. Permisan - zuidkust van het eiland. Hier werd de administratie van het strafkamp gedaan. Hier waren ook de barakken van de gevangenen, de woningen van de dokter en de directeur, evenals isoleercellen en een plek waar gevangenen zweepslagen kregen.*
- 3. Djumbleng, een locatie iets ten noorden van Gladagan. Hier was het centrum van de rubberproductie. Er stond een fabriek en er waren meerdere barakken waar rubber werd gerookt, gestold en gedroogd.*
- 4. Gligir lag vlak bij de stad Tjilatjap, waar gevangenen per veerboot op het eiland aankwamen. Hier vond de productie van kalksteen, tegels en bakstenen plaats.*

Bron 12: Historicus Klaas Stutje over dwangarbeid op Noesa Kambangan

Vraag 9

Bestudeer bron 1 opnieuw en bestudeer ook bronnen 11 en 12.

- Welke vormen van werk zie je op de foto's en in het artikel?
- Denk je dat het mogelijk is om als gevangene in aanmerking komen voor lichtere taken? Leg uit waarom je dat denkt.

Uitspraak 1:

'Een dwangarbeider laat men hard werken, zo hard mogelijk, in elk geval veel langer en zwaarder werk verrichten dan een vrije koelie. Immers, een dwangarbeider werkt niet alleen ter wille van de kost en de kleren die men hem geeft, maar bovenal: tot straf. Maak daar geen sinecure van.'

Uitspraak 2:

'Nu zou je denken: waar zoveel [criminelen] bij elkaar zijn, zal het moorden, vechten en plunderen wel aan de orde van de dag zijn. Dat dacht ik in het begin ook. Maar tot mijn grote verwondering kreeg ik te horen, dat de mensen hier over het algemeen zeer gedwee en handelbaar zijn. Het is zelden nodig dat er bijzondere straffen worden gegeven. (...) Het schijnt dat de mensen als ze eenmaal op dit rustige eiland zijn gekomen, hun woeste aard een beetje vergeten en zelfs kalm worden. (...) Toch miste ik één ding, en dat mist men altijd bij Javaanse landschappen: men ziet nergens een kerktoren uitsteken die getuigenis geeft van katholiek leven en ons herinnert dat God onder ons woont! Java zou een ideaal land zijn als het een katholiek land was!'

Uitspraak 3:

'In akelige, vuile, veel te nauwe en slecht geventileerde loodsen worden deze mensen [gevangenen] gehuisvest. (...) krotten zijn het en niets meer, waarin het bij mijn binnentreden om half twaalf ondanks de volle kracht van de zon donker was, en waarin 's nachts 100 mensen worden opgesloten. (...) Hun gezondheidstoestand is verre van gunstig te noemen. (...) Gedurende 1909 waren er 313 zieke dwangarbeiders, van wie er 45 stierven; in 1910 waren deze cijfers respectievelijk 246 en 58 zodat als gemiddelde het aantal ziektegevallen in dat laatste jaar 23% en dat der overlijdensgevallen 5,4% van het totaal aantal gevangenen bedraagt.

Bron 13: Drie uitspraken uit Indische kranten over gevangen op Noesa Kambangan

Vraag 10

Lees bron 13.

- Welke uitspraak is van een christelijke opiniemaker? Leg je antwoord uit.
- Welke uitspraak is van een conservatieve opiniemaker? Leg je antwoord uit.
- Welke uitspraak is van een socialistische opiniemaker? Leg je antwoord uit.

Voor rottan-slagen*, die een werkbaas buiten de aanwezigheid van een dokter mag uitdelen, is een maximum van 20 vastgesteld. Alléén wanneer de betrokkene oud of ziek is wordt met de toediening daarvan op de komst van de dokter-djawa* gewacht, die dan beslissen moet of hij deze marteling wel zal kunnen verdragen. Vooral in het jaar 1909 is er veelvuldig gestraft: 606 maal werd de onthouding van sirié* en tabak toegepast, 353 maal opsluiting in ijzeren boeien in den kerker toegepast, en niet minder dan 227 maal de rottanslagen uitgedeeld. Gedurende 1910 waren deze cijfers achtereenvolgens 387, 73 en 314 en in het eerste halfjaar van 1911 286, 121 en 162; dat wil zeggen dat in 1910 35 en in 1911 30 per 100 gevangenen kennismaakten met de rottan, dus ongeveer 1/3 jaarlijks. Dit wijst op misbruik van dit tuchtmiddel.

Bron 14

Een artikel over Noesa Kambangan uit de krant De Locomotief van 1911

Gisterenmorgen om 5:45 uur bij het appèl, dat gehouden wordt voor de dwangarbeiders naar hun werk in de cultures* gaan, deden plotseling ongeveer 120 Atjehers*, gewapend met door hen zelf gemaakte messen, een aanval op het bewakingspersoneel, waarbij onmiddellijk gedood werden de Europese bewaker F. van der Mark en de Menadonese* bewaker Kapojos, terwijl later nog een van de bewakers werd gewond bij het neerschieten van de moordenaars. Door het krachtdadige optreden van de plaatsvervangende cipier werd erger voorkomen. Hij schoot onmiddellijk twee van de aanvallers dood, twee anderen werden ernstig gewond. Hierop trokken de anderen zich terug en vluchtten de gevangenisgebouwen in. Het hele drama speelde zich met bliksemsnelheid af en duurde hoogstens een minuut.'

Bron 15

Een artikel over Noesa Kambangan uit de krant Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië van 1923

Vraag 11

Lees bron 14.

Beargumenteer waarom de behandeling van gevangenen op Noesa Kambangan onmenselijk was, maar ook modern en rationeel.

Vraag 12

Lees bron 15

- Hoe verweerden gevangenen op Noesa Kambangan zich tegen hun bewakers?
- Welke andere vormen van verzet zouden gevangenen kunnen plegen?

Verklarende woordenlijst

administrateur - iemand die in Indië de dagelijkse leiding had op Nederlandse ondernemingen in de kolonie

Atjeher - inwoner van de provincie Atjeh (Indonesisch: Aceh, in de koloniale tijd ook wel Achin) in het noorden van het eiland Sumatra. In de periode 1873-1903 probeerde Nederland Atjeh via diverse expedities te veroveren. Hoewel gouverneur-generaal Van Heutsz daar naar eigen zeggen in 1903 in slaagde werd het nooit helemaal rustig in Atjeh. Tot aan de Tweede Wereldoorlog braken vaak opstanden uit, die door Nederland met geweld werden beantwoord. Dit resulteerde onder meer in vele Atjehse (krijgs)gevangenen in gevangenissen in Nederlands-Indië.

contractarbeider - ongeschoolde arbeiders (in de koloniale tijd 'koelies' genoemd, tegenwoordig niet meer in gebruik) die een aantal jaar onder contract op plantages en in mijnen moesten werken. Vanaf 1870 werd het cultuurstelsel geleidelijk afgeschaft en werd Nederlands-Indië steeds meer opengesteld voor westerse ondernemers. Zij hadden vaak problemen om arbeiders te vinden, en de arbeiders die er waren werkten vaak met tegenzin. Veel Nederlandse bedrijven huurden daarom contractarbeiders uit andere regio's en landen in om voor een aantal jaar onder contract op hun bedrijf te komen werken. In de tussentijd waren deze arbeiders niet vrij om het werk te verlaten. Deden ze dat wel, dan werden ze hard gestraft, vaak met boetes of zweepslagen.

cultuur (mv. cultures) - hier: verbouw van landbouwgewassen

cultuurstelsel - een systeem tussen 1830 en ca. 1870 waarin het koloniale bestuur de Indonesische bevolking verplichte bepaalde gewassen als suiker en koffie te verbouwen voor de koloniale export. In Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, zijn Europese handelaars en plantage-eigenaren altijd op zoek geweest naar goedkope arbeidskrachten om tropische handelswaar te produceren. Producten als peper, nootmuskaat, koffie en suiker brachten veel geld op de wereldmarkt op, en de handelaars werden er zeer rijk van. De Indonesische bevolking voelde er echter weinig voor om gratis of voor weinig salaris hard te werken voor de handelaars. Zij bleven liever op hun eigen akkers werken. Daarom waren koloniale machthebbers voortdurend op zoek naar manieren om Indonesische arbeiders te dwingen om koloniale handelswaar te produceren. Tot de afschaffing van de slavernij in Indië in 1860 maakten de VOC en haar opvolgers veel gebruik van slaven. Vanaf het begin van de negentiende eeuw zocht men echter naar andere manieren om aan goedkope arbeiders te komen. Eén manier was de invoering van het cultuurstelsel

desertie – het weglopen uit het leger of ontvluchting van de werkplaats

directeur van justitie - de baas van het departement van justitie, dat de leiding had over gevangenen. Het koloniale bestuur in Indië was opgedeeld in departementen.

dokter-djawa - een Indonesische arts

gouvernement - de regering van Nederlands-Indië

gouverneur-generaal - hoogste Nederlandse bestuurder in Nederlands-Indië, benoemd door de Minister van Koloniën in Den Haag

heloot - oorspronkelijke bewoner van de stadstaat Sparta in de oudheid. Heloten waren onvrij en bewerkten het land van de Spartanen, die zich daardoor konden wijden aan militaire training.

indigo - een natuurlijke, blauwe kleurstof die afkomstig is uit verschillende soorten planten die in Indië werden verbouwd. Tegenwoordig wordt een synthetische variant gebruikt voor het blauw verven van onder meer spijkerbroeken.

inlander - een koloniale term voor Indonesiërs, tegenwoordig niet meer in gebruik

koelie - zie contractarbeider

Menadonees - inwoner van Manado, het tegenwoordige Manado. Manado was de hoofdstad van de provincie Noord-Celebes op het eiland Celebes, het tegenwoordige eiland Sulawesi.

Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) - door koning Willem I in 1824 opgerichte handelsmaatschappij. Het doel was om de Nederlandse economie te versterken door handel te bevorderen en op zoek te gaan naar nieuwe afzetmarkten. Naar verloop van tijd was de NHM vooral actief in de handel in koloniale waren in Nederlands-Indië. De NHM kreeg ook het monopolie op opium. Het bedrijf kan worden gezien als de opvolger van de in 1800 opgeheven VOC. Nadat Nederland zich minder direct ging bemoeien met Indië, ging de maatschappij zich steeds meer toeleggen op haar bancaire activiteiten. In 1964 fuseerde de NHM tot de ABN Bank, die in de jaren 1990 op zijn beurt opging in ABN Amro.

rotan-slagen (of: rotan-slagen) - zweepslagen. Rotan is een liaan van een rotanpalm, een tropische plant.

sirie – pruimtabak: een grofgesneden tabak die je niet rookt maar kauwt of 'pruimt'

vazal (leenman) - ondergeschikte ten tijde van het feodalisme (leenstelsel): een politiek systeem onder Karolingische koningen in de middeleeuwen. Een edelman (leenman) kreeg een stuk land van de koning (leenheer) dat hij mocht gebruiken om in zijn levensonderhoud te voorzien. In ruil daarvoor moest de vazal zorgen voor orde en veiligheid in het gebied.

